JULEMIDDAG

PROGRAM I BOKS

ROGALAND TEATER – STAVANGER – NORWAY

PAKKEDATO 13. NOVEMBER 2024

100 års lønnsomhet

Av Sven Egil Omdal

Eiganesveien var bare en øde grusvei gjennom et tomt landskap. Men så ble det heldigvis krig.

Når vi inviteres inn til julaftensmiddag hos familien Berge, er første verdenskrig akkurat over. Det samme er den heftige oppgangstiden som har finansiert familiens nye store villa. Den dype etterkrigskrisen er et par år unna. Den som hadde sørget for å forsikre sine skip mot tyske ubåtangrep, og som ikke hadde en torpedert sjømann i familien, kunne fortsatt glede seg over de økonomiske fruktene av stormaktenes krig.

Johan Borgen kalte det «de lyse gamasjers tid». Ettertiden kjenner de ville årene best som jobbetiden.

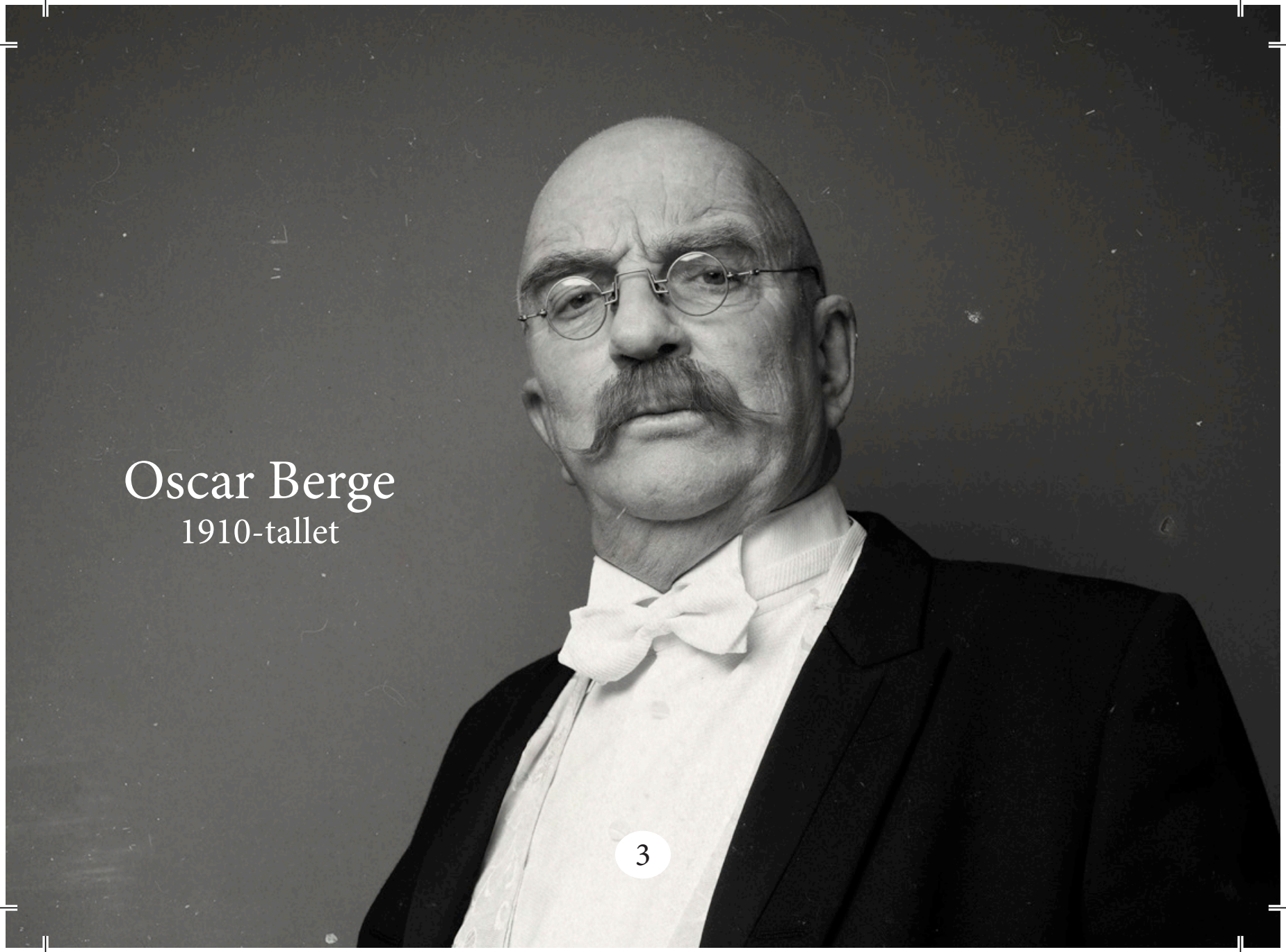

Oscar Berge
1910-tallet

Det var en tid for damesko fylt med dyr champagne, glinsende kabrioleter selv i vestlandsvær og alt annet som den norsk-amerikanske sosiologen Thorstein Veblen karakteriserte som conspicuous consumption – prangende forbruk.

Jobbetidens start går an å bestemme nokså nøyaktig til den dagen i januar 1915 da Christoffer Hannevig jr., en ung skipsredersønn fra Oslo, inviterte til tegning av aksjer i et nytt selskap som skulle kjøpe gamle amerikanske seilskip, montere dieselmotor i dem og gjøre en kjapp formue på å frakte olje fra USA til de krigførende landene i Europa.

Den ville aksjefeberen som Hannevig utløste, nådde raskt den gamle sjøfartsbyen Stavanger. Etter bare noen måneder fantes det en aksjemegler på hvert hushjørne. Aftenbladet måtte gå over til både to og tre daglige utgaver for å få plass til alle annonsene som innbød til å investere i stadig nye skipsaksjeselskap. Meglerne forlot bankene med papirer som ga dem ubegrenset kreditt. Det oppsto kø og tilløp til håndgemeng utenfor børsen i Kirkegaten.

I tillegg til skipsaksjer og forsikring, var det store penger å tjene for dem som i likhet med familien Berge eide

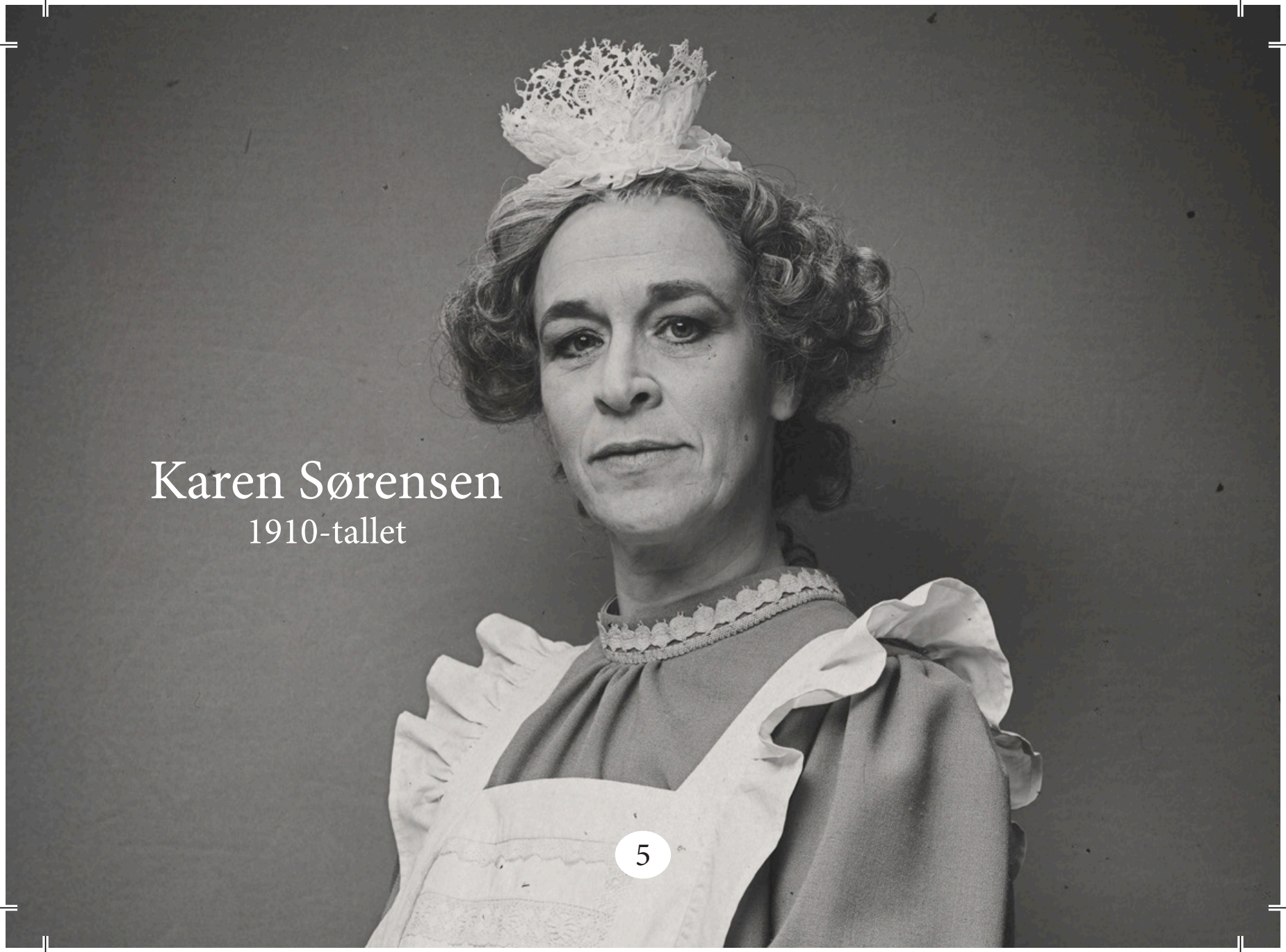

Karen Sørensen

1910-tallet

en hermetikkfabrikk. Før krigsutbruddet var det simpelthen blitt for mange hermetikkfabrikker i Stavanger, det var rundt 60 av dem. Men så snart krigen var i gang, strømmet ordrene inn. Tyskerne trengte næringsrik proviant til soldatene som ble sendt ned i de milelange skyttergravene i Flandern. Engelskmennene ville hindre at tyskerne fikk løst forsyningsproblemene ved hjelp av norsk hermetikk, og trengte selv mat til hæren. Britenes import av stavangerske sardiner økte til ukjente høyder.

Prisene steg, og de mange hermetikkfabrikkantene så seg om etter tomter til hus som sto i stil med inntektene. Byggmestre og arkitekter investerte i de ubebygde løkkene langs den støvete kjerreveien fra Olavskleivå til gårdene på Tjensvoll. Der reiste det seg de neste årene en serie romslige villaer med valmete mansardtak, rundbuete verandaer og frodig stukkatur. I løpet av krigen vokste det fasjonable Eiganes fram, delvis finansiert av profitten fra soldatenes proviant.

Mellom krigen og krisen slo spanskesyken til. Den var en demokratisk plage som ikke gjorde forskjell på folk. Sorgen var like

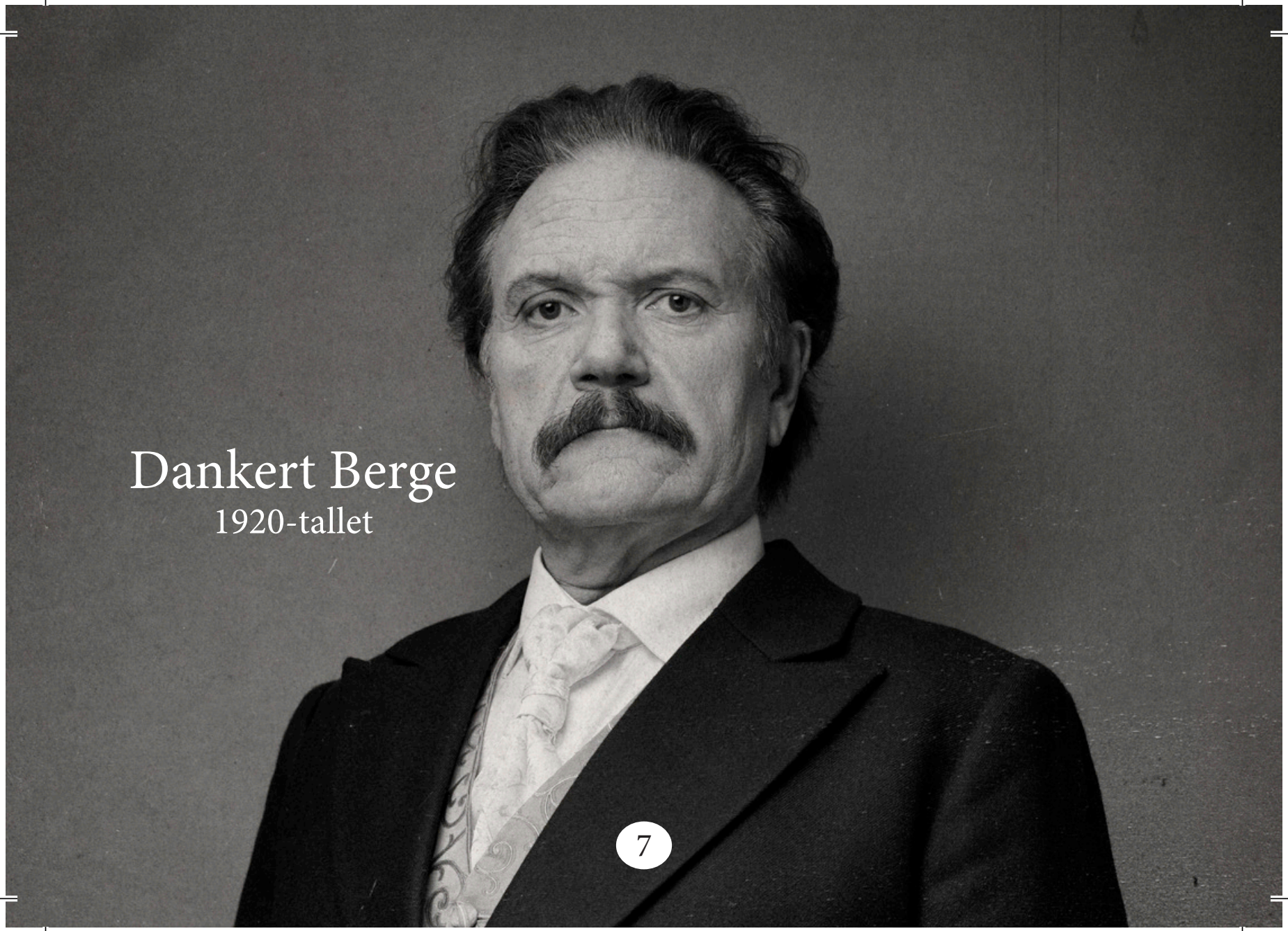

Dankert Berge
1920-tallet

tung i de peneste stuene i Paradis som i de usleste rønnene på Blåsenborg. En stund døde det så mange at Stavanger gikk tom for likkister. I tillegg var det selvsagt et problem for avholdsbyen framfor noen, at staten delte ut en halv flaske konjakk til hver innbygger som et – riktig nok uvirksomt – botemiddel mot den store mannedreperen.

Når det lange juleselskapet hos familien Berge begynner, har soldatene akkurat krøpet opp av skyttergravene og dratt hjem. De trenger ikke lenger sardinene fra Stavanger for å berge livet. Et par år senere kjølnet røykeovnene, og de mange leggerskene ble sittende uvirksomme med hendene i fanget.

Den økonomiske krisen som traff Stavanger i 1921, skulle bli både dypere og seigere enn den som hadde fått byens handelsborgerskap til å tumle over ende midt på 1880-tallet. I hele perioden fram til den neste verdenskrigen, var arbeidsløsheten større her enn i andre byer.

Aftenbladet samlet inn penger til å sysselsette de mange som industrien ikke lenger hadde bruk for. Pengene som kom inn, gikk blant annet til

Marie Berge
1920-tallet

opparbeidelse av den fine turstien rundt Mosvatnet, kalt Selvhjelpen. Dette nødsarbeidet hjalp noen, men i to tiår var byen sterkere preget av nød enn av arbeid. Selv om Stavanger tradisjonelt hadde hatt små politiske forskjeller, var det kanskje ikke så underlig at nødsårene – den galna tiå – førte til at Arbeiderpartiet ble rødere her enn andre steder, og at dette igjen skremte sindige høyrefolk over til Vidkun Quisling og hans Nasjonal Samling.

Tonen på lederplass i arbeiderbevegelsens avis,1ste Mai, hadde vært såpass militant at redaktøren, Børge Olsen-Hagen, havnet i fengsel for oppvigleri. Der satt han til han ble valgt inn på Stortinget og måtte benådes av regjeringen – hvor hans argeste konkurrent, Aftenbladets redaktør Lars Oftedal jr., satt.

Fra midten av 1920- tallet og fram til okkupasjonen, var Stavanger en temmelig polarisert by, selv om begeistringen for Quisling bleknet da Nasjonal Samling inntok klarere antisemittiske holdninger. De mange kristne medlemmene ville ikke vende seg mot Guds utvalgte folk, og meldte seg i stedet ut av NS.

Synnøve Berge
1930-tallet

Selv om gullårene under første verdenskrig var historie, var hermetikken, og ikke minst Chr. Bjelland & Co, fortsatt viktig gjennom hele 20- og 30-tallet. Og de var ikke alene. I industriforstaden Hillevåg ble det laget møbler og barnevogner, servise, sykler og klær. Men flere forsøk på å gjøre Rosenberg til landets ledende skipsverft var mislykket. Det var stillstand i den store dokken på Buøy. Men så ble det heldigvis krig igjen.

De tyske okkupantene trengte nye skip, og hadde behov for å reparere de gamle. Brått ble det klinket og sveiset som aldri før. Interessen for å overta verftet, steg.

Okkupasjonens reisebegrensninger hindret byens velstående elite, Bjelland, Smedvig og Marnburg, i å dra til Oslo for å forhandle om Norges Banks Rosenberg-aksjer. Det ga en åpning for Sigval Bergesen d.y., som bodde i Oslo, til å sikre seg kontroll over verftet.

De andre deltakerne i det de hadde trodd var et konsortium med felles interesser, ble alvorlig sure, men for byen var Bergesens kupp en velsignelse. Etter krigen ble Rosenbergs juletrefester årets sosiale

Solveig Berge
1930-tallet

høydepunkt for alle ungene til 'an far å di. På Rosenberg-festen var presangene finere, ringene rundt juletreet flere, og hadde ikke essene som lå i godteposen til Rosenberg, ekstra mye sukker?

I arbeiderklassen, som ennå var byens største klasse, ga det status å ha en far som dro med den grønne Rosenbergbåten hver morgen, og som kom hjem med en anstendig lønningspose hver fredag. Jevnlig feiret byen med utilslørt begeistring at Rosenberg gikk fra å bygge norgeshistoriens største skip til å levere verdens største tankskip.

Byen var imidlertid for liten for to Sigval Bergesen. D.y. dro i eksil til Oslo, men sørget fortsatt for at alle skipene hans bar Stavangers navn på akterstavnen. Bergesen den yngre insisterte også på å betale skatt til hjembyen, som oftest etter å ha forhørt seg med kemneren om hvor mye konkurrenten Peder Smedvig hadde betalt, slik at han selv kunne bidra med litt mer.

Mens Rosenberg vokste, skrumpet hermetikken inn til nesten ingen

Synnøve & Solveigs bror

1930-tallet

ting. Bjelland holdt ut lengst, men konkurransen fra kjøleskap og frysebokser, og ikke minst fra den langt mer nyskapende Stabbur-Nilsen i Fredrikstad, ble for hard. Interessen for å søke Hermetikkfagskolen sank. Hermetikklaboratoriets reagensrør ble støvsamlere. I stedet kom det et Hermetikkmuseum, som markerte at en epoke var over.

Mot slutten av 1960-tallet gikk det ikke an å bygge større skip på Rosenberg. I hvert fall ikke i konkurranse med japanerne og sør-koreanerne. Da Bergesen solgte verftet til Kværner, sa han at det var som å dø litt. Men faktum var at han hadde oppdaget at det fantes liv etter døden andre steder.

Hermetikkens endelikt og salget av Rosenberg, kunne vært innledningen til en ny tung og lang krise. Ikke mer lasting av paller med sardiner om bord i Stavangerfjord og ikke flere lysegrønne supertankere som gled ut i Byfjorden til hornmusikk og hurrarop.

Men på samme måte som sardiner i olivenolje reddet byen da seilskutene forsvant, skulle en annen type olje flomme som en velsignelse over den gamle bedehusbyen akkurat da det

Løytnant Heinrich

1940-tallet

trengtes som mest.

I 1961 hadde Aftenbladet vært i England for å skrive om hvordan britene satset på at det fantes olje i Nordsjøen, noe norske myndigheter kategorisk hadde avvist. Den utsendte journalisten avsluttet reportasjen med et fromt, lite håp: «Oljefeberen stiger raskt her i John Bulls rike. Kanskje den samme feberen også en dag vil herje Norge, og da Rogaland-distriktet spesielt?»

Det moderne Stavanger har alltid hatt en syklisk økonomi. Etter det store sildeinnsiget i 1808 har byen gjennomlevd en rekke store oppturer og tilsvarende nedturer. Styrken i svingningene er blitt forsterket av tendensen til å jage i flokk. Åpner det seg en ny mulighet, og det har vanligvis skjedd ved at havet utenfor byen har gitt av sin rikdom, så skal alle drive med det samme.

Køene utenfor kontorene til Phillips og Odeco på slutten av 1960-tallet, liknet på køen utenfor børsen under jobbetiden. Den økonomiske byhistorien høres ut som en barneregle: Sild, seil, sardiner og skip – før amerikanerne og oljå kom.

Ragnar Eilertsen

1950-tallet

Hvert slikt skifte i de store næringsveiene har ført til utskiftning og fornyelse i det øvre borgerskapet, slik den lange julemiddagen i den store villaen viser. Krisen på 1880-tallet senket omgangskretsen til Alexander Kielland og Stavanger ble i stedet Bjellands by. Rosenberg klarte overgangen til petroleumsalderen og har like mange ansatte nå som på 1950-tallet. Driftige jærbuer la om fra produksjon av ploger til å levere verktøy, maskiner og utstyr til oljebransjen, og Smedvig gikk fra skip til eiendom, venture capital og private funds. Men Bjelland og Bergesen og mange mindre bedriftseiere ble skygger som etter hvert forsvant helt ut av byens bevissthet, slik personene glir ut av handlingen i Tyra Tønnesens skildring av en stavangerfamilies julemiddag gjennom en periode som med noen avbrudd har vært 100 års lønnsomhet.

Inger Eilertsen

1960-tallet

Jan Eilertsen

1960-tallet

Kjell Justnæs
1970-tallet

Solveig Berge

1980-tallet

Lars Rune Justnæs

1980-tallet

Silje Eilertsen Justnæs

1990-tallet

Marianne Huuse

2000-tallet

Sander Huuse

2000-tallet

Oscar Justnæs Huuse

2020-tallet

HERMETIKKBYEN STAVANGER
Visste du at Stavanger lenge var Norges hermetikkby nr. 1?

I 1915 eksporterte byen mer enn 350 millioner sardinbokser til verdensmarkedet. Boksene var produsert på en av de mange hermetikkfabrikkene i byen.

I Gamle Stavanger er et eget museum viet til hermetikkindustrien - IDDIS Norsk grafisk museum og Norsk hermetikkmuseum. Her kan du oppleve utstillinger om Stavangers viktige hermetikkindustri, og om menneskene som gjorde den stor. Det var behovet for fargerike etiketter og emballasje som la grunnlaget for den sterke grafiske industrien i Stavanger

MUST MUSEUM STAVANGER

IDDIS

På IDDIS finner du også museumskafeen IDDIS Café & Brasserie og en museumsbutikk.

PSST: Iddis er det stavangerske uttrykket for etiketter på hermetikkbokser. Ordet etikett ble på lokal dialekt til «iddi-kett», som siden ble forenklet til iddis.

Tusen takk til IDDIS for god hjelp i forbindelse med produksjon av hermetikkprogrammet til Julemiddag!

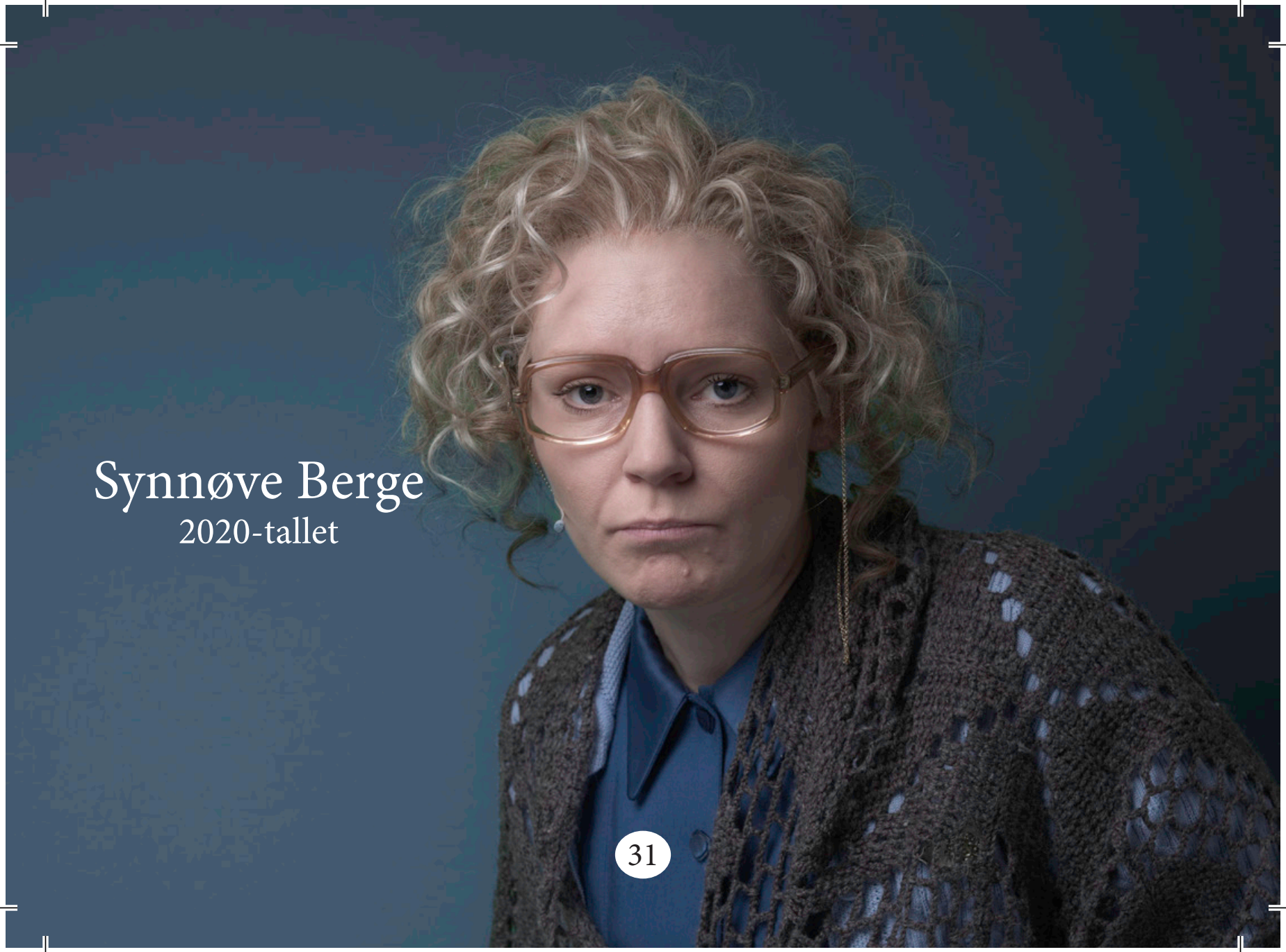

Synnøve Berge

2020-tallet

JULEMIDDAG

Av **Tyra Tønnessen** Regissør **Gard B. Eidsvold** Scenograf **Marita Skogen**
Kostymedesigner **Ragnhild Anda Tengesdal** Maskedesigner **Jill Tonje Holter**
Komponist & lyddesigner **Rikard Strømsodd** Lysdesigner **Trygve Andersen**
Dramaturg **Matilde Holdhus** PA lyd / HoveWest AS **Torbjørn Solum**
Foto og grafisk design **Stig Håvard Dirdal**

Marianne Holter Karen Sørensen, Inger Eilertsen **Even Stormoen** Oscar Berge, Lars Rune Justnæs
Espen Hana Dankert Berge, Oscar Justnæs Huuse **Espen Reboli** Ragnar Eilertsen, Sander Huuse
Nina Ellen Ødegård Marie Berge, Silje Eilertsen Justnæs **Mari Strand Ferstad** Synnøve Berge
Mareike Wang Solveig Berge, Marianne Huuse **Amund Harboe** Synnøve og Solveigs bror, Jan Eilertsen
Anders Dale Løytnant Heinrich, Kjell Justnæs

ConocoPhillips
OBOS

ROGALAND TEATER

Forestillingen er avviklet av Rogaland Teaters scenetekniske personale. All scenografi og kostymer er tilvirket ved Rogaland Teaters verksteder. Julemiddag er inspirert av Thornton Wilders *The Long Christmas Dinner.*